

Tehniline kirjeldus „Perevägivalda toimepanijatele suunatud riskihindamisvahendite võrdlev analüüs – Eesti ja Euroopa praktika“

1. Analüüsi taust ja eesmärk

1.1. Ülevaade ohvriabisüsteemist ja vägivallast loobumise toetamise teenusest

Ohvriabi on tasuta avalik sotsiaalteenus, mille eesmärgiks on säilitada või taastada kuriteo, vägivalla või kriisijuhtumi tõttu kahjustatud füüsiliste isikute toimetulekuvõime ja turvatunne ning ennetada vägivalla kordumist. Ohvriabi seaduse § 15 lõikest 1 tuleneb ohvriabiteenuste eesmärk, milleks on tagada kuriteo, vägivalla või kriisijuhtumi tõttu kahjustada saanud isikutele sotsiaalne, psühholoogiline ja emotsionaalne abi, et aidata kaasa nende turvatunde ja toimetulekuvõime säilitamisele või taastamisele ning edasise kahju ennetamisele.

Vägivallast loobumise toetamise teenus on üks ohvriabi kaheksast teenusest ning on sätestatud ohvriabi seaduse §-s 28. Vägivallast loobumise toetamisel tuleb pidada esmatähtsaks ohvri turvalisust, toetamist ja inimõigusi.

Vägivallast loobumise toetamise (edaspidi: VLT) teenuse eesmärk on aidata kaasa vägivalla ennetamisele ja tõkestamisele vägivalla toimepanijale rakendatavate tegevuste kaudu. Teenus sisaldab: vägivalla toimepanija motivatsiooni ja psühhosotsiaalsete vajaduste hindamist eesmärgiga otsustada teenuse vajaduse ja mahu üle, vägivaldse käitumise võimaliku jätkumise riski hindamist ning nõustamist vägivallast loobumiseks. Vägivallast loobumise toetamise teenust osutavad üle-eestiliselt viis VLT nõustajat (Lääne, Lõuna, Ida piirkonnas üks nõustaja ja Põhjas kaks nõustajat).

Teenuse sihtgrupp: perevägivalda täisealised toimepanijad (v.a. seksuaalvägivald laste suunas), kes ei ole kokkupuutes teiste asutustega nagu vanglad, hooldekodud, kriminaalhooldus jt. Perevägivald sisaldab kõiki füüsilise, seksuaalse, psühholoogilise või majandusliku vägivalla akte, mis leiavad aset perekonnas, kodus või praeguste ja endiste abikaasade või partnerite vahel hoolimata sellest, kas toimepanija elas või elab ohvriga ühel elamispiiril.¹ Nõustamisele võivad pöörduda nii toimepanijad iseseisvalt kui teiste asutuste kaudu - nt prokuratuuris võtab toimepanija endale kohustuse osaleda nõustamisel, politsei kaudu annab toimepanija oma kontaktid nõustajale.

VLT teenust pakutakse sõltumata:

- kas on toime pandud kuritegu st teenust pakutakse ka menetlusväliselt;
- korduvusest, st ka juba varasemalt teenusele suunatuile või mitmeid kordi perevägivalda tõttu politsei ja/või prokuratuuri vaatevälja sattunuile;
- vägivalla liigist, st teenust pakutakse nii füüsilise, vaimse, seksuaalse (va alaealise vastu), kübervägivalda kui ka majandusliku perevägivalda toimepanijale.

VLT nõustaja lähtub kliendi motivatsioonist, vastutuse võtmise valmidusest ja vajadustest sobiva sekkumismeetodi valikul. Sekkumismeetodit saab rakendada juhul, kui inimene on võimeline ennast analüüsima (kognitiivne võimekus).

Nõustamine on vabatahtlik. Nõustajal on õigus teha kaalutusotsus, kellega ja mil määral nõustamist on võimalik läbi viia, st inimesel endal peab olema mingigi soov muutuseks. Kui isik ei soovi muutuda ning võtta vastutust, siis teenust pakkuda ei ole võimalik. Edasi teenustele suunamist ei toimu. VLT nõustajad saavad inimesele vaid soovitada võimalikke teisi vajalikke teenuseid.

1.2. Analüüsi eesmärk

¹ <https://www.sm.ee/lapsed-ja-hoolekanne/vagivallaennetus-ja-ohvriabi/perevagivald-ja-eakatevastane-vagivald>

Vägivallast loobumise toetamise aluseks on ohvriabi seaduse § 28, mis mh sätestab, et tuleb hinnata **vägivaldse käitumise võimaliku jätkumise riski**. Käesoleval hetkel ei ole teenusel kasutusel teadus- ja tõenduspõhiseid riskihindamisvahendeid. Kasutame üldiseid soovitusi, mida riskihindamine endas perevägivalla toimepanijate vaates sisaldama peab ning lähtume omaenda kogemusest ja senisest praktikast.

Riskihindamine tähendab VLT teenuse vaatest süstemaatilist hinnangut selle kohta, kui tõenäoline on, et tulevikus esineb lähisuhetes vägivalda või tekitatakse kahju ja kui tõsine see võib olla. See hõlmab erinevate (nii staatiliste kui ka dünaamiliste) tegurite analüüsi, et määrata kindlaks potentsiaalne oht ohvritele ja pakkuda sisendit asjakohastele sekkumisstrateegiatele. Riskihindamise eesmärk on suurendada ohvrite turvalisust ja aidata spetsialistidel teha teadlikumaid otsuseid. Riskihindamine on aluseks sekkumise mahu, taseme ja liigi hindamiseks ning sellest lähtuvalt planeeritakse maandamismeetmed.

Riskihindamine peab toimuma kombineeritud infona: vägivalla toimepanijalt, ohvrit (ohvrit toetava isiku vahendusel) ja teistelt spetsialistidelt saadud teave, et tekiks "kolmepoolne" riskihinnang.

Analüüsi eesmärk on:

- kaardistada Eestis kasutuses olevaid riskihindamisvahendid töös perevägivalla toimepanijaga;
- kaardistada Euroopas kasutatavad tõenduspõhised riskihindamisvahendid töös perevägivalla toimepanijatega;
- hinnata, millised kaardistatud riskihindamisvahenditest vastavad tellija esitatud kriteeriumitele;
- pakkuda kaardistatud riskihindamisvahendite hulgast kolm vahendit, mis vastaks tellija esitatud kriteeriumitele ja oleks rakendatavad Eestis.

2. Uurimisküsimused

2.1. Milliseid riskihindamisvahendeid kasutatakse perevägivalla toimepanijatega töötamisel Eestis ja Euroopas? Sealhulgas:

- a) Kes kasutavad vastavat riskihindamisvahendit (sotsiaal-, õigus-, tervishoid- vms valdkonnad)?
- b) Milline informatsioon on aluseks riskihindamise vahendile? – näiteks informatsiooni saadakse vaid toimepanijalt, informatsiooni saadakse ohvrit, informatsiooni saadakse koostööpartneritelt, kõigilt eelpool mainitud.
- c) Kas ja kui siis, millised toimepanija kaitsefaktorid on kajastatud riskihindamisvahendis?
- d) Milles seisneb koostöö võrgustikupartneritega (kellega?) riskihindamisvahendi tulemustest lähtuvalt?
- e) Kas ja millised on võimalikud riskitasemed ja kuidas nendeni on meetodiliselt jõutud?
- f) Kuidas toimub riskide maandamine? Milliseid maandamismeetmeid on välja toodud? Kas on arvestatud võrgustikutööga sh ohvritega töötavate spetsialistidega?
- g) Millist ettevalmistust vajab enne kasutusele võtmist riskihindamisvahend – koolitus, litsents, inimressurss, rahastus jms? Mis on koolituse maht, litsentsi kestvus ja maksumus?
- h) Millised teadmised peavad olema riskihindamise läbiviimisel riskihindamisvahendi kasutamiseks?

2.2. Millised on kasutatavate riskihindamisvahendite esilekerkinud probleemid ja positiivsed praktikad ja millised on soovitusel, mida tähele panna riskihindamisvahendi kasutusele võtmisel?

2.3. Millised riskihindamisvahendid vastavad tellija esitatud kriteeriumitele², ressurssidele ja vajadustele ning on rakendatavad Eesti oludes?

3. Analüüsi meetodika

3.1. Ekspertintervjuud

Intervjuud viiakse läbi kas individuaalselt või fookusgrupina. Töö teostaja peab pakkumuses selgitama ja põhjendama meetoodilisi valikuid. Intervjuud viiakse läbi nii Eesti kui ka Euroopa praktikutega.

Eesti praktikute ja ekspertide sihtrühma kuuluvad inimesed, kes töötavad (pere)vägivalla toimepanijatega:

Sihtrühma kuuluvad	Intervjueeritavate arv
VLT teenuse osutamist tagavad nõustajad, üle-eestiliselt on viis nõustajat (Lääne, Lõuna, Ida piirkonnas üks nõustaja ja Põhjas kaks nõustajat)	Kõik 5 nõustajat
Kriminaalhoolduses vastavate programmide läbiviijad	5 kriminaalhoolduse sekkumisprogrammide läbiviijat (erinevatest piirkondadest), vajadusel lisaks 1 intervjuu kriminaalhoolduse sekkumisetevõtte osakonna juhtajaga (koordineerib läbiviijate tööd)
MTÜ Vaiter	1-2 töötajat
Mari-Liis Mägi	kliiniline kohtupsühholoog ja kohtupsühholoogia ekspert (tõendus põhiste riskihindamismeetodite rakendamine kriminaalõiguses ja vaimse tervise valdkondades)

Euroopa praktikute sihtrühma kuuluvad:

Sihtrühma kuuluvad	Intervjueeritavate arv
Euroopa perevägivalla toimepanijate võrgustiku juhatuse liige, kes esindab katusorganisatsiooni European Network for the Work with Perpetrators of Domestic Violence koordineerib Euroopa ja on kursis riskihindamisvahendi kasutusele võtmisega.	1 intervjueeritav

Täpsem intervjueeritavate valim ja intervjuu vorm lepitakse kokku tellija ja töö teostaja koostöös. Tellija annab töö teostajale eelpool toodud intervjueeritavate kontaktid.

Kui töö teostamise käigus ilmneb vajadus ekspertidega lisaintervjuusid teha, lepitakse intervjueeritavad kokku tellija ja töö teostaja koostöös (1-2 intervjuud).

3.2. Dokumendianalüüs

Dokumendianalüüs peab põhinema teaduslikel allikatel. Tellija saab töö teostajale edastada dokumendianalüüsiks vajalikke materjale. Euroopas on perevägivalla toimepanijate sihtgrupile kasutusel mitmed riskihindamisvahendid ning Euroopa perevägivalla toimepanijate võrgustikul ([European Network for the Work with Perpetrators of Domestic Violence](#)) on olemas põhjalik ülevaade Euroopa praktikast. Võrgustiku kaudu saame töö teostajale edastada ülevaateid kasutatavatest vahenditest, teadusartikleid, parimate praktikate kaardistusi.

² Täiendavad kriteeriumid on esitatud p-s 3.2.1.

Dokumendianalüüs tuleb teostada allpool toodud Euroopas kasutatavate riskihindamisvahendite kohta. Analüüsida tuleb kõiki järgnevalt väljatoodud riskihindamisvahendeid, kuid töö teostaja võib tellijaga kooskõlastatult täiendavalt analüüsida riskihindamisvahendeid töös perevägivalla toimepanijaga, mida siin nimekirjas ei ole välja toodud.

Euroopas kasutatavad riskihindamisvahendid töös perevägivalla toimepanijaga:

1. **SARA (Spousal Assault Risk Assessment)** on poolstruktureeritud professionaalne hindamisvahend, mis koosneb 20 riskitegurist. Seda kasutatakse vägivallatsete korduva perevägivalla riski hindamiseks. Hindamine põhineb professionaalsel otsustusel, mitte ainult punktisummal.
2. **B-SAFER (Brief Spousal Assault Form for the Evaluation of Risk)** on struktureeritud professionaalse otsustuse (SPJ) põhimõttel põhinev riskihindamisvahend, mis on välja töötatud lähisuhtevägivalla riski hindamiseks ja juhtumikäsitlemise toetamiseks. Selle eesmärk on aidata õiguskaitse- ja kriminaalhooldusspetsialistidel teha teadlikke otsuseid vägivalla ennetamiseks ja ohvrite kaitseks.
3. **ODARA (Ontario Domestic Assault Risk Assessment)** on Kanadas välja töötatud aktuaariapõhine riskihindamisvahend, mille eesmärk on hinnata lähisuhtevägivalla toimepanijate korduvvägivalla riski. Seda kasutatakse laialdaselt politsei, ohvriabi teenuste, tervishoiutöötajate ja kriminaalhoolduse spetsialistide poolt.
4. **SAM (Stalking Assessment and Management)** on struktureeritud professionaalse otsustuse tööriist, mis on loodud jälitamisega seotud riskide hindamiseks ja juhtimiseks. Selle eesmärk on aidata õiguskaitse- ja vaimse tervise spetsialistidel hinnata jälitaja käitumise ohtlikkust ning ohvri haavatavust, et ennetada korduvat jälitamist ja võimalikke vägivaldajuhtumeid.
5. **DVARG (Domestic Violence Assessment and Risk Guide)** on Austraalias välja töötatud struktureeritud professionaalse otsustuse tööriist, mis on mõeldud perevägivalla riskide hindamiseks ja juhtimiseks. See põhineb teaduslikel uuringutel ja praktilisel, et aidata spetsialistidel hinnata vägivalla riski ning planeerida sobivaid sekkumisi.
6. **ARMS (Active Risk Management System)** on Ühendkuningriigis välja töötatud riskihindamisvahend, mida kasutatakse seksuaalkurjategijate riskide hindamiseks ja juhtimiseks kogukonnas. Selle eesmärk on aidata politsei- ja kriminaalhooldusteenistustel tuvastada dünaamilisi riskitegureid, mis on seotud seksuaalkuritegude kordumisega, ning kaitsefaktoreid, mis võivad vähendada korduva kuritegevuse tõenäosust.
7. **DA (Danger Assessment)** on riskihindamisvahend, mille töötas välja dr Jacquelyn C. Campbell 1986. aastal, et hinnata naiste ohtu saada tapetud või raskelt vigastatud oma intiimpartneri poolt. See tööriist põhineb teadusuuringutel ja praktilisel ning on suunatud eelkõige perevägivalla ohvritele ja nendega töötavatele spetsialistidele.
8. **DASH (Domestic Abuse, Stalking and Honour-based violence)** riskihindamisvahend on tõendus põhinev tööriist, mis on välja töötatud Ühendkuningriigis, et aidata tuvastada ja hinnata perevägivalla, jälitamise ja auvägivalla ohvrite riske. Eestis on DASH riskihindamise tööriist kohandatud ja tõlgitud kohaliku konteksti jaoks ning seda kasutatakse kõrge riskiga lähisuhtevägivalla juhtumite hindamisel.
9. **DVRIM (Barnardo's Domestic Violence Risk Identification Matrix)** on struktureeritud tööriist, mille eesmärk on aidata spetsialistidel hinnata perevägivalla mõju lastele ja peredele. Selle töötas välja Barnardo's koostöös kohalike ametkondade ja koduvägivalla valdkonna ekspertidega. DVRIM on laialdaselt kasutusel Ühendkuningriigis ning sobib rakendamiseks sotsiaaltöös, hariduses ja lastekaitstes.
10. **Structured Professional Judgement (SPJ)** on metoodika, mida kasutatakse eelkõige riskihindamise ja otsuste tegemise protsessis, ühendades teaduspõhised juhised eksperdi kogemuse ja hinnanguga. Vägivaldsuse riskihindamisel võib SPJ sisaldada kindlat riskitegurite loetelu (nt varasem vägivald, ainete kuritarvitamine), mida hindaja süsteemselt läbi vaatab, kuid mille põhjal lõpliku otsuse teeb siiski professionaalne hinnang.
11. **OASys (Offender Assessment System)** on riskihindamise ja juhtimissüsteem, mida kasutatakse õigusrikkujate hindamiseks ja järelevalve planeerimiseks. Süsteem töötati algselt välja 2001. aastal Inglismaal ja Walesis ning põhineb tõendus põhistel meetoditel. Eestis on alates 2007. aastast kasutusel OASysil põhinev tööriist, mis aitab hinnata õigusrikkujate riske ja vajadusi ning koostada individuaalseid karistusplaanide.

3.2.1. Riskihindamisvahendite kriteeriumid

Lisaks 2.1. uurimisküsimuses väljatoodud teguritele tuleb riskihindamisvahendite analüüsil kaardistada ja sobilike riskihindamisvahendite valikul arvestada järgnevate komponentide ja kriteeriumitega.

Riskide hindamise peamised komponendid

Riski hindamine toimub tavaliselt mitme meetodi ja allika põhjal. Olulised komponendid riskihindamisel:

1. Staatilised tegurid (muutumatud)

- Varasem vägivald, eriti korduv ja eskaleeruv.
- Kriminaalne minevik, eriti seoses isikuvastaste süütegudega.
- Varem kehtestatud lähenemiskeelud või nende rikkumised.

2. Kontekstuaalsed tegurid

- Kas vägivald toimus stressiolukorras või oli see kontrolliv ja süstemaatiline?
- Vägivald avalikus vs privaatsetes ruumis – kodus toimuv vägivald võib viidata suuremale kontrollile ohvri üle.
- Kuidas vägivald lõppes – kas vabatahtlikult või sekkumise tõttu?

3. Dünaamilised tegurid (muutuvad riskinäitajad)

- Ainete kuritarvitamine (alkohol, narkootikumid).
- Töö või rahalised probleemid.
- Vaimse tervise seisund.
- Äkilised elumuutused, näiteks lahkuminek.

4. Ohvri hinnang ja hirmutase

- Ohvri isiklik tunnetus ja hirm võivad viidata ohu reaalsusele isegi siis, kui muud märgid seda otseselt ei näita.
- Ohvri haavatavus (sotsiaalne isolatsioon, sõltuvus vägivallatsejast jms).

Kaitsetegurite olemasolu riskihindamisvahendites

Uuemad lähenemised räägivad ka kaitseteguritest - perevägivald toimepanija kaitsetegurid (ehk riskide vähendajad) on tegurid, mis võivad vähendada tõenäosust, et inimene kasutab vägivalda oma pereliikmete vastu.

1. **Stabiilne töö ja sissetulek** – majanduslik kindlustatus võib vähendada stressi ja frustratsiooni, mis võivad vägivalda soodustada.
2. **Tugevad sotsiaalsed suhted ja tugivõrgustik** – sõbrad, pere, kogukond või tugiisikud võivad pakkuda emotsionaalset tuge ja mõjutada positiivseid käitumismustreid.
3. **Hea vaimne tervis ja psühholoogiline stabiilsus** – vähem tõenäosust impulsiivseks või agressiivseks käitumiseks.
4. **Alkoholi ja narkootikumide tarvitamise puudumine või kontrollitud tarvitamine** – sõltuvusprobleemid suurendavad vägivalda; kainus on kaitsefaktor.
5. **Varasem positiivne vanemlik eeskuju ja kasvatus** – tugevad väärtused ja normid, mis välistavad vägivalda.
6. **Osalemine teraapias või rehabilitatsiooniprogrammis** – näiteks vägivallatsejatele mõeldud sekkumisprogrammid, mis aitavad muuta hoiakuid ja käitumist.
7. **Enesekontrolli oskused ja emotsioonide reguleerimine** – suutlikkus konflikte rahumeelselt lahendada.
8. **Haridus ja teadlikkus vägivald tagajärgedest** – teadmine, et vägivald on kriminaalne ja sotsiaalselt taunitud.

Riskiklassifikatsioon

Riski hindamise tulemuseks võib olla hinnang näiteks madal, keskmine või kõrge risk, mille põhjal tehakse otsuseid nt järelevalve tugevuse, sekkumiste ja ohvri kaitsemeetmete kohta.

Tavaliselt liigitatakse riskid kolme kategooriasse:

1. **Madal risk** – väike tõenäosus vägivalla kordumiseks.
2. **Keskmine risk** – on selged riskitegurid, kuid need ei ole akuutsed.
3. **Kõrge risk** – vägivald tõenäoliselt kordub või eskaleerub (nt tapmisähvardused, relva omamine, tõsine kontrollkäitumine).

3.2.2. Kolme sobivaima riskihindamisvahendi valik

Analüüsitud riskihindamisvahendite hulgast kolme sobivaima valimise metoodika töötab välja töö teostaja ning kooskõlastab selle tellijaga. Üldiselt tuleb sobivate riskihindamisvahendite valimisel arvestada **järgnevate kriteeriumitega**:

- Riskihindamist saab läbi viia VLT nõustaja;
- Lähtumine vägivallast loobumise toetamise teenuse eesmärgist;
- Sisaldama (võimalusel) toimepanija kaitsetegureid;
- Sisaldama (võimalusel) riskide maandamismeetmeid;
- Riskihindamisvahendi kasutusele võtmine peab olema võimalikult madalate kuludega, kuid pakkuma siiski head kvaliteeti.
- Riskihindamisvahend on teadus- ja tõenduspõhine.

Töö teostaja võib lisada eelpool toodule täiendavaid kriteeriume, kooskõlastades need tellijaga.

4. Nõuded tulemitele

Kõik tulemid tuleb töö teostajal koostada eestikeelsena. Töö teostaja esitab töö tellijale vaheraporti, lõppraporti ja viib läbi esitluse:

Vaheraport – esitatakse 2 kuud pärast lepingu sõlmimist. Vaheraport peab sisaldama riskihindamisvahendite dokumendianalüüsi esmaseid tulemusi. Vaheraport esitatakse Tellijale MS Word formaadis, mis võimaldab dokumenti kommenteerida ja tagasisidet anda. Pärast vaheraporti esitamisest on tellijal vähemalt 2 nädalat, et anda tagasisidet ja teha ettepanekuid täiendusteks.

Lõppraport – esitatakse hiljemalt 3 kuud lepingu sõlmimisest. Lõppraport peab sisaldama analüüsi metoodika kirjeldust, struktureeritud peatükkidena analüüsi tulemusi (peavad sisaldama vastuseid uurimisküsimustele) ning soovitatud riskihindamisvahendite valiku põhjendus (võrdlustabel kriteeriumite alusel). Lõppraport peab olema keeleliselt toimetatud ning vormistatud korrektselt. Lisadena tuleb esitada muud analüüsivahendite käigus koostatud materjalid (nt intervjuukavad).

Analüüsi tulemuste esitlus – kantakse ette üks kord 2 nädala jooksul pärast lõppraporti esitamist veebi vahendusel.

5. Keskkonnahoidlikud nõuded

Töö teostaja peab lepingu täitmisel eelistama keskkonnahoidlikke lahendusi:

- töökoosolekud ja muud kohtumised viiakse läbi eelkõige veebi vahendusel, et vähendada peamiselt liigest transpordikasutusest tulenevat süsiniku jalajälge;
- vältida tarbetut dokumentide välja trükkimist ning võimalusel eelistada digitaalsel kujul olevaid materjale;
- töö teostaja poolt digitaalsel kujul edastatavad materjalid peavad olema salvestatud ja edastatud optimaalse mahuga, et vältida otstarbetult suuri andmefaile ning seega vähendada digireostust;

- lepingu täitmise järgselt kustutada üleliigsed digimaterjalid, näiteks mustandfailid, säilitamiseks mittevajalikud töödokumendid jms, kuna IT-serverites failide otstarbetu hoidmine on keskkonda kurnava mõjuga ning suurendab digireostust.